



GOD. XLV.
2013.

OBAVIJESTI

HRVATSKOG ARHEOLOŠKOG DRUŠTVA

UDK 902/904
ISSN 0352-177X

OBAVIJESTI HRVATSKOG ARHEOLOŠKOG DRUŠTVA
God. XLV., 2013.

UDK: 902/904
ISSN: 0352-177X

NAKLADNIK
Hrvatsko arheološko društvo

ZA NAKLADNIKA
Hrvoje Potrebica

NAKLADNIČKO VIJEĆE
Sanja Ivčević (Split), Tatjana Kolak (Gospić),
Daria Ložnjak-Dizdar (Zagreb), Emil Podrug (Šibenik),
Domagoj Tončinić (Zagreb)

UREDNIŠTVO
Jacqueline Balen, Hrvoje Potrebica (Zagreb)

OBLIKOVANJE I PRIPREMA ZA TISAK
Srećko Škrinjarić

TISAK
Tiskara Zelina d.o.o.

NAKLADA
700 primjeraka



OBAVIJESTI

HRVATSKOG ARHEOLOŠKOG DRUŠTVA

Zagreb, 2013.

www.hrvatskoarheoloskodrustvo.hr

Obavijest o članarinama

Izvešćujemo da smo obustavili slanje našeg društvenog glasila svima onima koji nisu podmirili svoje obveze prema Društvu od godine 2009.

Također upozoravamo članove koji nisu platili članarinu od 2010. godine, da će im se uskoro također obustaviti slanje Obavijesti.

Članarina za redovite i pridružene članove iznosi 200 kn, 250 kn za inozemne članove te 100 kn za članove pripravnike i umirovljenike.

Članarina se može uplatiti kod:

- tajnice Društva (dr. sc. Jacqueline Balen, Arheološki muzej u Zagrebu, Trg Nikole Šubića Zrinskog 19)
- na žiro račun Hrvatskog arheološkog Društva IBAN HR 3023600001101512624 (općom uplatnicom ili putem Internet bankarstva) uz napomenu da se pod poziv na broj upiše članski broj koji se nalazi na članskoj iskaznici, a pod model: 06

Za sva pitanja može se obratiti tajnici Društva (jbalen@amz.hr). Nakon uplate članarine za tekuću 2013. godinu, dostaviti će se naljepnica za člansku iskaznicu. Također, obavještavamo sve koji su zagubili člansku iskaznicu da o tome obavijeste tajnicu Društva, kako bi im se mogla izraditi nova iskaznica.

| | | | |
|--|----|--|----|
| ■ Riječ uredništva | 7 | ■ PRIKAZI | |
| ■ METODOLOGIJA | | Tihomila Težak-Gregl | |
| Ina Miloglav, Jacqueline Balen | | Hrvoje Potrebica, <i>Kneževi željeznoga doba</i> , Meridijani, Zagreb, 2013. | 59 |
| Analiza lipida u stjenkama keramičkih posuda – metoda, uzorkovanje i interpretacija | 9 | Mirko Jurkić | |
| Katarina Kos, Hrvoje Posilović, Aleksandar Durman | | XXI. svezak časopisa Međunarodnog istraživačkog centra za arheologiju, Brijuni – Medulin, Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, <i>Histria antiqua</i> , sv. 21, Pula, 2012, 665 str. | 62 |
| Prapovijesne inkrustacije u Podunavlju | 17 | Domagoj Perkić | |
| ■ PROJEKTI | | Boris Čargo, <i>Martvilo, Istraživanje jugozapadne isejske nekropole do 1970. godine</i> , Katalozi i Monografije 3, Arheološki muzej u Splitu (ed. Zrinka Buljević), Split, 2010., 279 str. | 69 |
| Marko Menđušić, Andrew Moore | | Goran Bilogrivić | |
| The Early Farming in Dalmatia Project: an Example of a Successful International Archaeological Collaboration | 25 | Igor Kulenović, <i>Materijalna kultura, značenje i praksa. Arheološka teorija i arheologija u Hrvatskoj</i> , Spektar 15, Naklada Slap, Zagreb, 2013, 162 str. | 72 |
| ■ ISKOPAVANJA | | ■ ZNANSTVENI SKUPOVI | |
| Silvija Salajić | | Ramona Felinger | |
| Keltska kuća - Zaštitno arheološko iskopavanje u ulici Stjepana pl. Horvata 36 u Slavonskom Brodu | 39 | I. regionalni simpozij studenata arheologije Filozofskog fakulteta u Zagrebu: "Hominini: biološka i kulturna evolucija" | 75 |
| Silvija Salajić | | | |
| Romanička crkva sv. Marije | 44 | | |
| Šime Perović | | | |
| Zaštitno arheološko istraživanje na dijelu novovjekovnih fortifikacija Zadra - <i>Erizzova vrata</i> | 49 | | |

SADRŽAJ

ZNANSTVENI SKUPOVI

- Mirko Jurkić
"Privatne i javne igre od prapovijesti do ranog srednjeg vijeka",
18. međunarodno arheološko savjetovanje, Pula - Medulin - Rovinj,
21. – 24. XI. 2012. 77
- Vinka Bubić
IV. International Congress of the International Lychnological Association (ILA), Ptuj 2012, Slovenia 83
- Tomislav Fabijanić
Znanstveni skup „Hrvatska arheologija i Aachenski mir, 812.-2012.“, Zadar, 29. XI. – 1. XII. 2012. 86
- Domagoj Tončinić
22. međunarodni kongres o limesu (The XXIIth International Limes - Roman Frontiers - Congress, Ruse, Bugarska, 6. - 11. rujna 2012.) 91

IZLOŽBE

- Maja Bunčić
Izložba „i palača i muzej“,
Arheološki muzej u Zagrebu,
4. travnja – 2. lipnja 2013. 99

VARIA

- Đivo Bašić
U osnovi (središtu) grbova svijeta
leži Drvo života 102

PERSONALIA

- Diplomirali na Sveučilištu u Zadru 105
Diplomirali na Sveučilištu u Zagrebu 106

22. međunarodni kongres o limesu (The XXIIth International Limes - Roman Frontiers - Congress, Ruse, Bugarska, 6. - 11. rujna 2012.)

Domagoj Tončinić

U Ruse, u Bugarskoj, održan je od 6. do 11. rujna 2012. god. 22. međunarodni kongres o rimskom limesu.¹ Organizator skupa bio je Nacionalni institut za arheologiju s Muzejom Bugarske akademije znanosti u Sofiji. Organizacijski odbor činili su predsjednik dr. Lyudmil Vagalinski, glavni tajnik dr. Sergey Torbatov i pomoćnik glavnog tajnika dr. Sirma Alexandrova, svi iz navedenog instituta, te Nicolay Sharankov, pomoćnik glavnog tajnika sa Odsjeka za klasične studije Sveučilišta u Sofiji. Uz njih, u organizacijskom odboru bilo je zastupljeno 40-tak znanstvenika, muzejskih djelatnika i političara, čije su ustanove, regije, gradovi i općine sudjelovale u organizaciji skupa, pratećih ek-skurzija i izložbe. U tako opsežnoj suradnji u Regionalnom povijesnom muzeju u Ruse organizirana je i izložba „Svakodnevni život rimskih legionara na donjem Dunavu“ te je tiskan i prigodni katalog.² 22. međunarodni kongres o limesu održan je pod pokroviteljstvom Boika Borisova, premijera

Republike Bugarske. Osim Nacionalnog instituta za arheologiju s Muzejom Bugarske akademije znanosti u Sofiji organizaciju su financijski podržali Ministarstvo financija, Grad Ruse, Američki istraživački centra u Sofiji uz pomoć Fondacija Amerika za Bugarsku te Dundee Precious Metals Inc. iz Kanade.

22. međunarodni kongres o limesu održan je u klasicističkom *Dohodno Zdanje* na Trgu slobode u samom centru Ruse, u kojem je zauzeo aulu i tri višenamjenske dvorane. Prostrana aula bila je rezervirana za prijavu sudionika, druženje uz kavu u pauzama između predavanja, te za predstavljanje postera. Velike dvorane, raspoređene na maloj udaljenosti unutar istog zdanja, i opremljene s dva ili više ulaza, pokazale su se kao dobar izbor. Sudionicima skupa omogućile su naime da brzo i bez ometanja predavača i slušača kolaju između različitih dvorana u kojima su se paralelno održavala predavanja po sekcijama. No, dobre organizacijske i tehničke pretpostavke nažalost nisu mogle kompenzirati „ljudski faktor“. Skup je,

¹ Vagalinski – Torbatov, 2012a.

² Gencheva, 2012.

kao što je to nažalost uobičajeno na kongresima o rimskom limesu, obilježio nenajavljen izostanak brojnih predavača. Dogodilo se da je nenajavljeno izostao i sam voditelj, koji je trebao održati i uvodno predavanje za sekciju koju vodi. Takva predavanja jednostavno su preskočena, što je brzo dovelo do značajnih odstupanja od programa skupa, odnosno od planiranog rasporeda predavanja. Sudionicima je time u velikoj mjeri bilo onemogućeno praćenje predavanja koja su predmet njihovog interesa.

Sama predavanja bila su, kako je to uobičajeno na kongresima o rimskom limesu, već kod prijave podijeljena u sekcije. Šest glavnih sekcija bilo je podnaslovima podijeljeno u još širi broj tema, a bila je predviđena i mogućnost predstavljanja postera. 22. međunarodni kongres o limesu privukao je 215 predavanja i 43 postera, koje potpisuje gotovo 350 autora.³ Naravno da ovoliki skup, već zbog podjele na sekcije, nije moguće u cijelosti pratiti, pa ni prikazati. Međutim, među brojnim prilogima valja istaknuti one koji su ponudili uvid u nove spoznaje o pitanjima kojima se u posljednje vrijeme bavi i provincijalna arheologija u Hrvatskoj, te su time značajne i za rad hrvatskih znanstvenik. Također valja istaknuti da su u okviru ponuđenih sekcija i brojni hrvatski znanstvenici našli prostor za predstavljanje rezultata svoga istraživačkoga rada.⁴

Očekivano je prva sekcija pod naslovom Utvrde, postrojbe i oružje (*Fortifications, Units and Arms*) privukla najveći broj predavanja, a unutar nje sekcija 1b pod naslovom Tekuća istraživanja rimskih legijskih logora na limesu (*Recent Work at Legionary Fortresses on the Frontiers*). Unutar prve sekcije najveći broj predavanja bio je posvećen utvrdama, legijskim logorima ili logorima pomoćnih vojnih postrojbi, ali i pojedinim dijelovima limesa u cjelini. Istim je temama u velikoj mjeri bila posvećena i peta sekcija o Interdisci-

plinarnim istraživanjima (*Interdisciplinary Researches*), odnosno unutar nje sekcija 5a pod naslovom *Remote Sensing on Roman Frontiers*. U okviru prve sekcije Željko Miletić je, pod naslovom „*Limes Delmaticus. Stanje istraživanja*“, nakon 12 godina na međunarodnom kongresu o limesu, ponovno aktualizirao pitanje tzv. Delmatskog limesa.⁵ Pod tim pojmom podrazumijeva sustav logora Burn, Kadina Glavica, Andetrij, Tilurij i Bigeste u zaleđu provincije Dalmacije čije nastajanje datira na kraj Augustove i početak Tiberijeve vladavine.⁶ Teoriju Karla Patscha o dalmatinsko-hercegovačkom limesu prvi put je, na 9. kongresu o limesu, tematizirao Jaroslav Šašel, koji nastajanje ove bojišnice, odnosno crte razgraničenja i lanca utvrda datira u vrijeme Oktavijanovih ratova u Iliriku od 35. do 33. god. pr. Kr.⁷ Na 10. kongresu o limesu na njegov članak reagirao je John J. Wilks, koji smatra da se tako rano nastajanje ne može dokazati i da su mnogo vjerojatniji povod za podizanje utvrda bila zbivanja između 6. i 9. god. po. Kr.⁸ Na 18. kongresu o limesu 2000. godine Mirjana Sanader predstavila je novi prilog dataciji Delmatskog limesa. Na temelju prikaza istraživanja iznosi pretpostavku da je ta obrambena linija sagrađena početkom 1. stoljeća, ali na mjestima na kojima su već prilikom ranijih ratnih sukoba boravile rimske postrojbe i to u pokretnim, drvenim logorima, čiji tragovi danas nisu sačuvani.⁹ Tema je danas aktualna kao nikada prije, prvenstveno jer se započeta iskopavanja u Burnu i Tiluriju sustavno nastavljaju. U međuvremenu su pojedini stari nalazi i pojedina stara iskopavanja podvrgnuti reviziji i dijelom objavljeni, a u posljednje vrijeme postojanje takve obrambene linije osporili su Darko Periša i Radoslav Dodig.¹⁰ Darko Periša

⁵ Sanader, 2002a, 2002b; Šašel, 1974; Wilkes, 1977.

⁶ Miletić, 2012.

⁷ Šašel, 1992, 1974.

⁸ Wilkes, 1977.

⁹ Sanader, 2002a, 2002b.

¹⁰ Periša, 2008; Dodig, 2011.

³ Vagalinski – Torbatov, 2012b, 2012c.

⁴ Usporedi Vagalinski – Torbatov, 2012d.

smatra da su vojni logori na toj liniji nastali kao rezultat različitih rimskih ratnih operacija, koje su vođene u različito vrijeme, a osnivanje stalnih vojnih logora na istim mjestima povezuje s novačeljima Delmata i drugih pokorenih naroda u devet delmatskih kohorti nakon njihovog konačnog poraza 9. god. po. Kr. Razmatrajući limes u funkciji i fikciji, Radoslav Dodig istaknuo je da „nije lako dokazati pretpostavku o limesu kao obrambenom sustavu“ kojeg smatra previše opsežnim i skupim planom. Upozorio je zanemareno, ali ne manje važno mišljenje Veljka Paškvalina „da se ne bi moglo govoriti o nekom limesu u provinciji Dalmaciji, nego o sistemu obrane koji je, kako je već istaknuto, osiguravao vlast i komunikacione veze“.¹¹ U tom kontekstu, kao prilog daljnjoj raspravi, treba istaknuti da sve granice Rimskog carstva nisu linearne granice. Primjerice, za obranu Dakije razvijen je obrambeni sustav koji se ne može usporediti s linearnom granicom, odnosno limesom u klasičnim smislu. Logori su bili raspoređeni na strateškim obrambenim pozicijama i na prometnicama koje su omogućavale brzo raspoređivanje postrojbi na ugrožene dijelove granice.¹²

Željko Miletić spomenuo je i veliku građevinu uz amfiteatar u Burnu, koja je već prethodno interpretirana kao *campus*, odnosno vojno vježbalište.¹³ I ova je tema danas izrazito aktualna. Naime, ovom tipu građevine bilo je u cijelosti posvećeno izlaganje pod naslovom „*Forum, campus ili tržnica? Trgovi u kanabama*“.¹⁴ Christian Gugl i Jürgen Trumm ukazali su na poznate primjere u logorima *Carnuntum*, *Vindonissa*, *Noviomagus*, *Mirebeau* i *Burnum*. Pošto je građevina usporedivog tlocrta i položaja u odnosu na amfiteatar prikazana i u izlaganju o novim istraživanjima i

otkrićima u Caerleonu¹⁵, navedenima sada treba pridružiti i taj legijski logor. Autori su već u naslovu svoga izlaganja istaknuli da su, unatoč sličnim tlocrtima, za namjenu ovih građevina ponuđene različite interpretacije, a na osnovi istraživanja u logorima *Carnuntum* i *Vindonissa* opredijelili su se za vojno vježbalište legijskih postrojbi. Aktualnosti ove teme pridonose i nedavno objavljeni rezultati magnetometrije provedene u logoru pomoćnih postrojbi u Teilenhofenu na Gornjogermasko-rencijskom limesu. Iako se dokumentirane strukture ne mogu sa sigurnošću pripisati ni jednom tipu građevine, one pokazuju sličnosti, kako sa tlocrtima foruma, tako i sa tlocrtima potencijalnih vježbališta. Za građevinu u Teilenhofenu predložena je i treća interpretacija, naime da je riječ o građevini s jednokratnom namjenom, odnosno o građevini koja je poslužila za postrojavanje vojske pred značajnom osobom kao što je sam car.¹⁶ Sa zanimanjem se može iščekivati hoće li buduća geofizička istraživanja oko drugih logora pomoćnih postrojbi dokumentirati strukture kao u Teilenhofenu. Do rješenja pitanja jeli riječ o forumu, vojnom vježbalištu, tržnici ili nekom četvrtom tipu građevine teško da će se doći bez arheoloških iskopavanja barem na većini spomenutih nalazišta. Stratigrafski odnosi i kronologija izgradnje mogli bi pri tome biti ključni pokazatelji namjene ovog tipa građevine. Valja naime naglasiti da je kod većini spomenutih legijskih logora u vrijeme Flavijevaca došlo do značajnih pokreta postrojbi i velikih građevinskih aktivnostima u i oko logora. Nakon gušenja ustanka Batava od 69. do 70. god. dolazi do reorganizacije limesa na Rajni. Nedavno osnovana *legio II Adiutrix* tada na donjoj Rajni podiže novi legijski logor *Noviomagus*, a *legio VIII Augusta* premještena je na gornju Rajnu, gdje podiže logor *Mirebeau*. U logoru *Vindonissa* smještena je *legio XI Claudia pia fidelis*. Uslijed promjena na Rajni, u vrijeme cara Vespazijana i njegovog nasljednika Tita (79-81),

¹¹ Paškvalin, 1986, str. 157.

¹² Kratki pregled vidi kod Gudea, 2006.

¹³ Cambi et al. 2007, str. 28; Miletić, 2012, 2010, str. 116 i 137; Zaninović, 2010.

¹⁴ Gugl – Trumm, 2012.

¹⁵ Guest – Gardner, 2012.

¹⁶ Mischka – Henrich, 2012; Mischka et al., 2010.

došlo je i do promjena u drugim provincijama. Tri legije u Britaniji osnovale su tri nova logora, a među njima *legio II Augusta* logor u *Isca Silurum (Caerleon)*. Po okončanju Židovskog rata *legio XV Apollinaris* vraćena je u logor *Carnuntum*, čime je na duže vrijeme prekinut niz kratkotrajnih legijskih boravaka na tome mjestu.¹⁷ U Dalmaciju je, u logor *Burnum* smještena netom osnovana *legio IV Flavia felix*¹⁸, a veliki građevinski radovi potvrđeni su ubrzo nakon toga na obližnjem amfiteatru.¹⁹ Navedena zbivanja svakako istovremenu izgradnju vojnih vježbališta čine vjerojatnom, ali nipošto ne isključuju i mogućnost kasnijeg podizanja foruma ili nekog drugog civilnog sadržaja na lokacijama koje su, popu Burna i Karnunta, bile i značajna civilna središta.

Na 22. međunarodnom kongresu o rimskom limesu predstavljeni su i rezultati novih istraživanja u brojnim drugim legijskim logorima. Za problematiku rimskih legijskih logora od velikog je značaja da je tim istraživanjima pokrivena gotovo čitava kronološka lepeza njihovoga razvoja. Uz to je od velikog značaja i činjenica da je riječ o logorima, koji se više-manje kontinuirano istražuju već dugi niz godina, ali i o logorima, koji su nam poznati samo iz starih istraživanja, ili do sada gotovo da i nisu bili predmet istraživanja. U tom kontekstu treba spomenuti predavanja Thomasa Maurera, koji je, preuzevši obradu i objavu jednog zaštitnog istraživanja, otkrio ostatke do sada nepoznatog legijskog logora na Rajni, koji temeljem pokretnih nalaza preliminarno datira u razdoblje od Kaligule do Flavijevaca.²⁰ Uz već spomenuto predavanje o vojnim vježbalištima, Jürgen Trumm prikazao je pod naslovom „*Vindonissa – stanje istraživanja*“ rezultate iskopavanja koja su u tom logoru i njegovoj neposrednoj okolici provedena od posljednje

velike publikacije iz 1998. god.²¹ Rezultate istraživanja predstavila je pod naslovom „Rimski legijski logor Tilurij – 15 godina arheoloških istraživanja“ i Mirjana Sanader, pri čemu je naglasak izlaganja bio na centurijama koje su izgrađene na zasipanim supstrukcijama te im se vjerojatno pristupalo pomoću drvenih stepenica.²² Ovakva rekonstrukcija nalaza izazvala je najviše zanimanja u raspravi, jer se najkasnije od 19. međunarodnog kongresa o rimskom limesu raspravlja o centurijama s mogućim katom, kojem se pristupalo drvenim stepenicama.²³ Jennifer Morscheiser predstavila je nova istraživanja u legijskom logoru *Bonna*, koji je osnovan u vrijeme cara Klaudija, a kao rimsko vojno uporište opstao je do sredine 5. stoljeća.²⁴ Predstavljeni rezultati značajni su, jer potvrđuju, da unatoč intenzivnim istraživanjima od početka 19. st. nadalje, i unatoč intenzivnoj izgradnji, prvenstveno nakon Drugog svjetskog rata, kada je Bonn postao glavni grad Savezne Republike Njemačke, postoje još brojne površine na kojima su sačuvani impresivni arheološki ostaci. Time je potvrđeno ono što je nedavno dala naslutiti digitalizacija stare terenske dokumentacije.²⁵ Još značajniji rezultati postignuti su digitalizacijom stare terenske dokumentacije legijskog logora *Novaesium*, gdje je postignuta i podjela dokumentiranih arhitektonskih cjelina na faze.²⁶ Norbert Hanel i Baoquan Song prikazali su rezultate sustavnog zračnog snimanja rimskih vojnih logora *Vetera castra I*, koji imaju kontinuitet od izbijanja rimske vojske na Rajnu u 2. desetljeću pr. Kr. do uništenja u ustanku Batava 70. god. Analiza zračnih fotografija upotpunila je stare spoznaje o tlocrtu velikog dvojnog legijskog logor, koji je podignut u vrijeme Nerona. Ujedno je pružila i po-

¹⁷ Usporedi Campbell, 2006, str. 20-23.

¹⁸ Cambi et al. 2007, str. 31.

¹⁹ Cambi et al., 2006, str. 12-13.

²⁰ Maurer, 2012.

²¹ Trumm, 2012.

²² Sanader, 2012.

²³ Usporedi Scholz, 2005.

²⁴ Morscheiser, 2012.

²⁵ Usporedi Bödecker, 2009.

²⁶ Bödecker, 2011.

jedine nove spoznaje o prethodnim fazama koje su bitna karika za razumijevanje razvoja rimskih legijskih logora.²⁷ *Vetera I, Bonna i Novesium* vrlo su značajni za razumijevanje razvoja rimskih legijskih logora te svaka nova spoznaja o njima može biti zanimljiva svima koji istražuju rimske legijske logore. Koje rezultate postižu suvremene nede-struktivne metode prospekcije pokazala su i nova istraživanja u dva do sada slabo poznata legijska logora, Raphanea u Siriji²⁸ i Troesmis u Meziji²⁹. Od logora u Meziji predstavljeni su još i *Oescus*³⁰ i *Novae*, koji je s desetak predavanja i postera bio najviše zastupljeno nalazište na kongresu.³¹ Rezultate preko 50 godina istraživanja u logoru *Novae*³², te posljednje kampanje iz 2012. godine, koja je u vrijeme kongresa završavala, sudionici skupa imali su priliku vidjeti *in situ*, tokom jedne od ekskurzija. Od novih istraživanja na do sada slabo poznatim legijskim logorima valja još istaknuti istraživanja u logoru Albano u Laciju.³³ Albano je jako značajan logor, jer se, počevši od položaja u Italiji, po mnogo čemu razlikuje od klasičnih legijskih logora, i zapravo se nalazi na kraju njihovog razvoja. Kratku analizu novosti koje su o rimskim vojnim logorima predstavljene na 22. međunarodnom kongresu o limesu u Ruse valja zaključiti s predavanjem Igora Vukmanića i Branka Mušića pod naslovom „*Ad Militare 2010. Interpretacija arheološke prospekcije logora rimskih pomoćnih postrojbi*“. Riječ je o prvom istraživanju te vrste na hrvatskom dijelu limesa na Dunavu i prvom rimskom vojnom logoru na limesu u Hrvatskoj za koji posjedujemo elemente tlocrta. Ponuđena interpretacija omogućila je rekonstrukciju središnjeg dijela logora, odnosno zgrade zapovjedništva

²⁷ Hanel – Song, 2012.

²⁸ Gschwind, 2012.

²⁹ Alexandrescu – Gugl, 2012

³⁰ Kabakchieva, 2012.

³¹ Usporedi Vagalinski – Torbatov, 2012d.

³² Usporedi Dyczek et al., 2001.

³³ Busch, 2012.

(*principia*), dijelova još jedne građevine, vojničke spavaonice (*centuria*) ili dijela zapovjednikovog stana (*praetorium*) te položaja istočnog bedema.³⁴ Na osnovi paralela u logorima u Njemačkoj i Engleskoj zgrada zapovjedništva može se i grubo datirati što je podjednako bitan doprinos.³⁵ Datacija vojnih logora na limesu u Hrvatskoj do sada je naime uglavnom bila moguća samo temeljem analize epigrafičkih spomenika i razmještaja vojnih postrojbi koje se na njima spominju.³⁶ Sve dok se na limesu u Hrvatskoj ne intenziviraju istraživanja, odnosno prospekcija koju su započeli Igor Vukmanić i Branko Mušić, iskopavanja pojedinih logora i obrada starih nalaza, epigrafički spomenici biti će od iznimne važnosti. U tom kontekstu treba spomenuti još dva doprinosa obradi i objavi pokretnih nalaza i natpisa s limesa u Hrvatskoj. Pod naslovom „Tegule s pečatima vojnih postrojbi na limesu u Hrvatskoj“ Vinka Bubić predstavila je pečate s nalazišta Batina, Zmajevac, Osijek, Petrijevci, Nemetin, Sotin, Dalj i Ilok.³⁷ Prilog obradi pokretnih nalaza s limesa u Hrvatskoj, ali i Srbiji dala je Iva Kaić. Na posteru pod naslovom „Rimske game s limesa u Arheološkom muzeju u Zagrebu“ predstavila je game iz Dalja, Novih Banovaca i Kostolca.³⁸

U okviru prve sekcije, odnosno njenoga dijela posvećenoga postrojbama, bila je zastupljena još jedna tema iz Hrvatske. Domagoj Tončinić predstavio je rezultat svoje studije o spomenici VII. legije u rimskoj provinciji Dalmaciji.³⁹ Vojnim natpisima, i to sa jednog od najznačajnijih vojnih nalazišta u Hrvatskoj, posvetili su se Ivan Radmalivaja i Vlatka Vukelić. Pod naslovom „Rimski vojni natpisi iz Siscije“ pružili su pregled već objavljenih natpisa, ali uz bitnu napomenu da do danas ne-

³⁴ Vukmanića – Mušića, 2012.

³⁵ Usporedi Jonson, 1987.

³⁶ Usporedi na primjer Radman-Livaja, 2012.

³⁷ Bubić, 2012.

³⁸ Kaić, 2012.

³⁹ Tončinić, 2012.

mamo analizu i sintezu tih natpisa.⁴⁰ S obzirom da se Siscija redovito spominje kao rimski vojni, odnosno legijski logor, a istovremeno, izuzmu li se nalazi oružja iz Kupe, nemamo arheološku potvrdu logora, ovakva sinteza značajan je doprinos za buduća promišljanja o vojnoj Sisciji. Treća sekcija, o pogrebnim običajima i religiji (*Burial Rites and Religion*) privukla je troje hrvatskih znanstvenika. Pod naslovom „Rimska religija i kult na Delmatskom limesu“ Silvia Bekavac kulturnim spomenicima ukazala je na postojanje jedne linije vojnih nalazišta u Dalmaciji.⁴¹ Predstavljena svjedočanstva o rimskoj religiji na vojnim nalazištima, u legijskim logorima u Tiluriju i Burnu, logorima pomoćnih postrojbi u Burnu, Promoni, Andetriju i Bigeste, te beneficijarijskim postajama u Burnu, Magnu, Tiluriju, Novama i Salviju, korespondiraju s drugim vojnim spomenicima, prvenstveno nadgrobnim spomenicima. Zajedno jasno ukazuju da spomenici rimske vojske iz 1. st. po. Kr. u provinciji Dalmaciji gotovo i ne prelaze liniju tzv. Delmatskog limesa.⁴² Branka Migotti posvetila se „poganištvu“, kršćanima i „barbarima“ na nekropoli u Štrbincima.⁴³ Tino Leleković predstavio je rimske nekropole i pogrebne običaje na hrvatskom dijelu limesa na Dunavu.⁴⁴

Izvorno najavljena sekcija posvećena rimskim mornaricama nažalost zbog izostanka zanimanja nije održana. Jedino predavanje o toj temi, pod naslovom „Dalmatinci u rimskoj carskoj mornarici“, održano je zbog toga u okviru sekcije Varia. Temeljem epigrafičke građe, na kojoj se spominju „natione Dalmata/Delmata“ ili imena tipična za autohtono stanovništvo provincije Dalmacije,

⁴⁰ Radman-Livaja – Vukelić, 2012.

⁴¹ Bekavac, 2012.

⁴² Usporedi Tončinić, 2011, str. 168-170; 2012, Sanader – Tončinić 2013, str. 415; Alföldy 1987, str. 277.

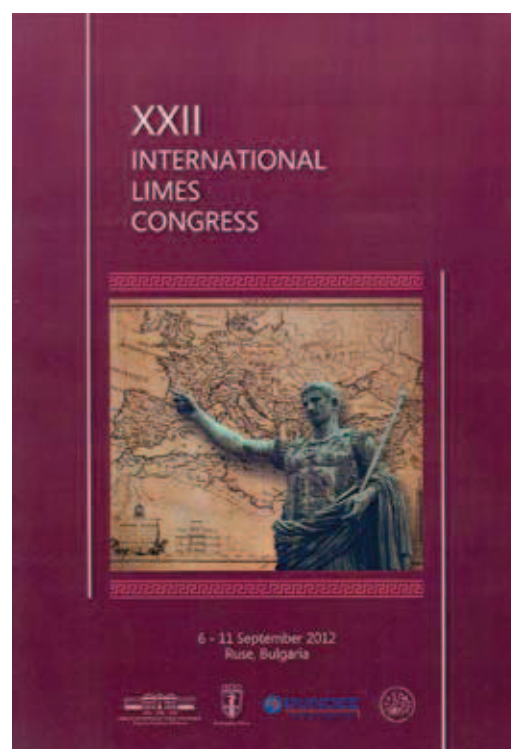
⁴³ Migotti, 2012.

⁴⁴ Leleković, 2012.

Dino Demicheli značajno je povećao broj Dalmatinaca u rimskoj carskoj mornarici, te je na taj način ispravio podatke u postojećoj literaturi.⁴⁵

Na 22. međunarodnom kongresu o rimskom limesu predstavljani su brojni vrijedni rezultati novih istraživanja i zbog toga se sa nestrpljenjem može očekivati objava zbornika. Treba se nadati da će veliki broj sudionika iskoristiti mogućnost objave svojih radova, ali i da se na 23. međunarodnom kongresu o rimskom limesu 2015. god. u Njemačkoj neće ponoviti neugodno iznenađenje iz Ruse. Organizatori 21. međunarodnog kongresa o limesu, koji je 2009. god. održan u Newcastle upon Tyne, u Ruse nisu predstavili objavljeni zbornik. Presedan je tim veći, što zbornik nije objavljen ni do trenutka predaje ovog teksta.

⁴⁵ Demicheli, 2012.



LITERATURA

Alexandrescu – Gugl 2012

C. Alexandrescu, C. Gugl, Troesmis: From the Legionary Fortress to the Byzantine Fortification, in: Vagalinski – Torbatov 2012d, str. 5.

Bekavac 2012

S. Bekavac, Roman Religion and Cults at the Dalmatian Limes, in: Vagalinski – Torbatov 2012d, str. 15.

Bödecker 2009

S. Bödecker, Das Legionslager in Bonn. Der Limes. Nachrichtenblatt der Deutschen Limeskommission 3/2009, 2, str. 23–25.

Bödecker 2011

S. Bödecker, Koenenlager digital: Befundkataster zum Legionslager von Neuss. Der Limes. Nachrichtenblatt der Deutschen Limeskommission 5/2011, 1, str. 4–7.

Bubić 2012

V. Bubić, Bricks with Stamps of Military Units on the Limes in Croatia, in: Vagalinski – Torbatov 2012d, str. 30.

Busch 2012

A.W. Busch, Von der Kaiservilla zu den *castra*. Das Lager der *legio II Parthica* in Albano Laziale und seine Vorgängerbebauung, in: Vagalinski – Torbatov 2012d, str. 32.

Cambi et al. 2006

N. Cambi, M. Glavičić, D. Maršić, Ž. Miletić, J. Zaninović, Amfiteatar u Burnumu: stanje istraživanja 2003.-2005, Šibenik 2006.

Cambi et al. 2007

N. Cambi, M. Glavičić, D. Maršić, Ž. Miletić, J. Zaninović, Rimska vojska u Burnum, Šibenik 2007.

Campbell 2006

D. Campbell, Roman Legionary Fortresses 27 BC-AD 378, Osprey Publishing.

Demicheli, D., 2012.

Dalmatians in the Roman Imperial Fleet, in: Vagalinski – Torbatov 2012d, str. 48.

Dodig 2011

R. Dodig, Rimski kompleks na Gračinama. Vojni tabor ili...?, in: D. Tončinić (ed.), Radovi Kolokvija Rimska Vojska u Procesu Romaniziranja Provincije Dalmacije, Sinj, 13. Listopada 2006., Izdanja Hrvatskog Arheološkog Društva 27, Zagreb – Sinj 2011, str. 327–343.

Dyczek, et al 2001

P. Dyczek, J. Kolendo, T. Sarnowski, Novae – 40 lat wykopalisk = Novae – 40 years of excavations, Warszawa 2001.

Gencheva 2012

E. Gencheva, The everyday life of the Roman legionary on the lower Danube: XXII International Limes Congress Rousse, Bulgaria. The catalogue of the exhibition, Ruse 2012.

Gschwind 2012

M. Gschwind, Investigating Raphanea, a Legionary Base in Central Syria, in: Vagalinski – Torbatov 2012d, str. 77.

Gudea 2006

N. Gudea, Die Grenze in Rumänien – Dacia, in: D.J. Breeze et al., Grenzen des Römischen Imperiums, Mainz 2006, str. 163-168.

Guest – Gardner 2012

P. Guest, A. Gardner, The Roman Legionary Fortress at Caerleon – Results of Recent Research and New Discoveries, in: Vagalinski – Torbatov 2012d, str. 81.

Gugl – Trumm 2012

C. Gugl – J. Trumm, Forum, Campus or Market Areas? Squares in the Canabae Legionis, in: Vagalinski – Torbatov 2012d, str. 82.

Hanel – Song 2012

N. Hanel – B. Song, Neue Luftbilduntersuchungen zu den römischen Militärlagern *Vetera castra I* auf dem Fürstenberg bei Xanten, in: Vagalinski – Torbatov 2012d, str. 83.

Johnson 1987

A. Johnson, Römische Kastelle, des 1. und 2. Jahrhunderts n. Chr. in Britannien und in den germanischen Provinzen des Römerreiches, Mainz am Rhein 1987.

Kabakchieva 2012

C. Kabakchieva, Das frühromische Legionslager in Oescus vom 1. Jh. n. Chr. Ergebnisse von neuen Ausgrabungen, in: Vagalinski – Torbatov 2012d, str. 103.

Leleković 2012

T. Leleković, Roman Cemeteries and Burial Rites on the Croatian Part of the Danube Limes, in: Vagalinski – Torbatov 2012d, str. 116.

Maurer 2012

T. Maurer, New Research on the Early Roman Military Site of Rheingönheim (Rhineland-Palatinate, Germany), in: Vagalinski – Torbatov 2012d, str. 126.

Migotti 2012

B. Migotti, "Pagans", Christians and "Barbarians" at the Late Roman Cemetery at Štrbinci (NE Croatia), in: Vagalinski – Torbatov 2012d, str. 129.

Miletić 2010

Ž. Miletić, Burnum – vojničko središte provincije Dalmacije = Burnum – a Military Centre in the Province of Dalmatia, in: I. Radman Livaja (ed.), Nalazi Rimske Vojne Opreme u Hrvatskoj = Finds of the Roman Military Equipment in Croatia, Zagreb 2010, str. 113-176.

Miletić 2012

Ž. Miletić, Limes Delmaticus: State of Research, in: Vagalinski – Torbatov 2012d, str. 131.

Mischka – Henrich 2012

C. Mischka – Henrich, Forum oder Campus? Theater und Platzanlage in Teilenhofen. Limes Nachrichtenblatt Dtsch. Limeskommission 6/2012, 2, str. 4–7.

Mischka et. al 2010

C. Mischka, J. Obmann, P. Henrich, Forum, Basilika und ein szenisches Theater am Raetischen Limes? Limes Nachrichtenblatt Dtsch. Limeskommission 4/2010, 1, str. 10–13.

Morscheiser 2012

J. Morscheiser, Neue Grabungen im Legionslager Bonn, in: Vagalinski – Torbatov 2012d, str. 136.

Periša 2008

D. Periša, Je li delmatsko područje presjekao rimski limes? Archaeol. Adriat. 2, 2008, str. 507–517.

Radman-Livaja 2012

I. Radman-Livaja, The Roman Army. In B. Migotti (ed.), The Archaeology of Roman Southern Pannonia. The state of research and selected problems in the Croatian part of the Roman province of Pannonia. BAR International Series 2393, Oxford 2012, str. 158–189.

Radman-Livaja – Vukelić 2012

I. Radman-Livaja – V. Vukelić, Roman Military Inscriptions from Siscia: An Overview, in: Vagalinski – Torbatov 2012d, str. 158.

Sanader 2002a

M. Sanader, Tilurium, Burnum and Bigeste. A new contribution to the dating of the Delmataen limes, in: Freeman et Al. (eds.), Limes XVIII = Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies Held in Amman, Jordan (September 2000), BAR International Series 1084 (II), Oxford 2002, str. 713–718.

Sanader 2002b

M. Sanader, Tilurium, Burnum, Bigeste. Novi prilog dataciji Delmatskog limesa, in: Arheološke studije i ogledi, Zagreb 2002, str. 120–128.

Sanader 2012

M. Sanader, The Roman Legionary Fortress at Tilurium – 15 Years of Archaeological Research, in: Vagalinski – Torbatov 2012d, str. 166.

Scholz 2005

M. Scholz, Militärische Architektur und ihre gezielte Demontage im Alenkastell Heidenheim/Brenz. In Zs. Visy (ed.), Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies held in Pécs, Hungary, September 2003, Pécs 2005, str. 847–855.

Šašel 1974

J. Šašel, Die Limes-Entwicklung in Illyricum, in: D.M. Pipidi (ed.), D'études Sur Les Frontieres Romaines: Actes Du IXe Congres International, Mamaia, 6-13 Septembre 1972. Presented at the IXe Congres International, Mamaia, 6-13 septembre 1972, Bucuresti – Koeln 1974, str. 194–199.

Šašel 1992

J. Šašel, Die Limes-Entwicklung in Illyricum, in: Opera Selecta, Ljubljana 1992, str. 397–403.

Tončinić 2011

D. Tončinić, Spomenici VII. legije na području rimske provincije Dalmacije = Monuments of Legio VII in the Roman Province of Dalmatia, Split 2011.

Tončinić 2012

D. Tončinić, Die Denkmäler der Legio VII in Dalmatien, in: Vagalinski – Torbatov 2012d, str. 192.

Trumm 2012

J. Trumm, Vindonissa – Stand der Erforschung, in: Vagalinski – Torbatov 2012d, str. 196.

Vagalinski – Torbatov 2012a

L. Vagalinski – S. Torbatov, The XXIIth International Limes (Roman Frontiers) Congress held in Ruse, Bulgaria, 6-11th September 2012 (<http://www.limes2012.naim.bg/> (1.5.2013)).

Vagalinski – Torbatov 2012b

L. Vagalinski – S. Torbatov (Eds.), XXII Limes Congress. Programme (http://limes2012.naim.bg/files/Limes%20Congress%202012_Programme_last.pdf. (1.5.2013)).

Vagalinski – Torbatov 2012c

L. Vagalinski – S. Torbatov (Eds.), XXII Limes Congress. Poster Session (http://limes2012.naim.bg/files/Limes%20Congress%202012_Poster%20session_last.pdf. (1.5.2013)).

Vagalinski – Torbatov 2012d

L. Vagalinski – S. Torbatov (Eds.), XXII Limes Congress. Abstracts (http://limes2012.naim.bg/files/Limes%20Congress%202012_Abstracts_last.pdf. (1.5.2013)).

Wilkes 1977

J.J. Wilkes, Augustan Limes in Illyricum?, in: D. Haupt & H. G. Horn (ed.), Studien zu den Militärgrenzen Roms, II: Vorträge Des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior. Beihefte der Bonner Jahrbücher 38. Presented at the 10. Internationaler Limeskongresse in der Germania Inferior, Köln 1977, str. 245–246.

Zaninović 2010

J. Zaninović, Burnum – Karlovac. Hrvatski arheološki godišnjak 6/2009, 2010, str. 549–551.